

main and daily and linked to the systematic use of state-powerful measures of coercion, including the use of firearms. These include: militia (police), the Security Service of Ukraine, the National Anti-Corruption Bureau, the National Guard, Military Police, Department of Civil Protection;

2) non-basic ones for which activities to ensure law and order in society, depending on the actual circumstances can be basic as well as additional ones and not related with the systematic use of measures of state-compulsion, including units of the Penitentiary Service (criminal executive bodies and institutions), Border Service, units of the State Fiscal Service of Ukraine (tax police and customs bodies), the public prosecutor's office.

Key words: Ukrainian authorities, law enforcement body of Ukraine, law and order protection agencies of Ukraine.

Стаття надійшла 21 квітня 2015 р.

УДК 351:35.086

А. Р. Лещух

СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Досліджено сутність конституційно-процесуальної відповідальності в Україні як одного з найефективніших у демократичному суспільстві механізмів відповідальності суб'єктів публічної влади – як самостійного виду юридичної відповідальності. Зокрема, в теоретико-правовому аспекті узагальнено характеризується її поняття та елементи – суб'єкти, підстави застосування, процедури і санкції, оскільки саме ця відповідальність може стати важливою правовою формою реалізації одного з найголовніших у правовій державі конституційного принципу відповідальності держави перед особою.

Обґрунтовано необхідність упровадження конституційно-процесуальної відповідальності в українську правову систему, оскільки досі немає наукових робіт, присвячених порушеному комплексу взаємопов'язаних проблем, а окремі аспекти конституційно-правової відповідальності, які відображені в деяких наукових працях та юридичних актах, недостатньо досліджені, розрізнені, відтак знаходяться в процесі становлення.

Ключові слова: конституційно-процесуальна відповідальність, механізм відповідальності, конституційні процедури.

Постановка проблеми. Без належного захисту конституційного процесу в державі можуть виникати проблеми із реалізацією

матеріально-правових, політичних та інших норм, видів відповідальності, порушуються принципи справедливості та невідворотності покарання тощо.

Правопорушники часто уникають відповідальності через недосконалість різних видів відповідальності та за відсутності належного забезпечення правомірної поведінки учасників конституційного процесу. Тому потребує належного теоретико-правового обґрунтування сутності конституційно-процесуальної відповідальності для зайняття нею належної ніші у правовій системі серед інших видів відповідальності.

Стан дослідження. Історично сформувалося так, що в класичних наукових працях із конституційного (державного) права головно досліджувались питання конституційно-правової відповідальності суб'єктів однойменних відносин у контексті проблем реалізації і забезпечення ефективності конституційно-правових норм, співвідношення конституційної та політичної відповідальності тощо, а проблеми процесуальної відповідальності якщо й вивчалися, то винятково з позиції галузевих підходів окремих науковців.

Більш ґрунтовні дослідження галузевих видів процесуальної відповідальності започатковано у роботах таких науковців: С. А. Авак'яна, С. В. Балана, Н. М. Батанової, Г. Н. Ветрової, П. С. Елькінда, З. Ф. Ковклуня, В. М. Коркунова, В. О. Лучина, О. В. Мельника, Л. Р. Наливайко, П. Є. Недбайла, Р. М. Павленка, І. Л. Петрухіна, В. Ф. Погорілка, С. А. Полуніна, А. Г. Столярова, В. Л. Федоренко, Н. А. Чечиної, А. В. Юдіна, В. В. Яркова та ін.

Метою статті є вивчення сутності конституційно-процесуальної відповідальності в теоретико-правовому аспекті.

Виклад основних положень. Верховенство і вища сила Конституції України визначає сутність і характер суспільних відносин, які становлять предмет галузі конституційного права. Ця галузь містить і матеріальні (загальні засади, права, свободи та обов'язки людини і громадянина тощо), і процесуальні норми (формування органів публічної влади, прийняття законів, конституційне провадження тощо), а також передбачає відповідальність (у певних формах) за вчинення правопорушень у сфері конституційно-правових відносин.

Розглядаючи конституційний процес як комплексне, багатофункціональне, поліформальне явище, вчений В. Ф. Мелашенко вважає, що його видами є: провадження у Конституційному Суді, виборчий процес, процедура реалізації повноважень органами державної влади та місцевого самоврядування, народними депутатами та ін. [1, с. 33].

Однак відсутність санкцій в більшості конституційних норм і можливості застосування до правопорушника санкцій інших галузей права в сучасних умовах (імунітет глави держави, народного депутата України, судді Конституційного Суду України, політичний характер вищих урядових посад тощо) зводять нанівець ефективність дії конституційних норм і принципів, що повинні володіти підвищеним ступенем захисту та виключають позитивний вплив на процеси у діяльності суб'єктів конституційно-правових відносин. Ефективне забезпечення найвищого, конституційного гарантування демократичних цінностей можливе лише за умов зацікавлення державного апарату в законності та демократичності функціонування власних елементів.

Юридично відповідальними повинні бути всі суб'єкти політичної організації суспільства і особливо держава. Людина відповідальна перед державою, але й держава є відповідальною перед людиною [2, с. 173].

Вважаємо, що бажання державного апарату замало і необхідно, щоб активна частина громадськості також брала безпосередню участь у цих процесах шляхом здійснення народного контролю влади, а влада відчувала та відповідальна за свою діяльність.

Без власних принципів, норм, а отже, й без інституту відповідальності, практично жодна галузь права як система повноцінно не функціонуватиме. Проблема відповідальності в науковій літературі (філософській, юридичній, політологічній, соціологічній) порушується, головню, як відповідальність особи (фізичної, юридичної), держави, її органів і службових осіб, органів місцевого самоврядування, політичних партій, громадських організацій тощо.

Відповідальність – категорія етики і права, яка відображає особливе соціальне і морально-правове ставлення особи до суспільства (людства загалом), що характеризується дотриманням норм права і норм моралі [3, с. 469].

В теорії права юридична відповідальність визначається як застосування в особливому процесуальному порядку до особи, яка вчинила правопорушення засобів державного примусу, передбачених санкцією правової норми [4, с. 502].

Відповідальність у широкому значенні розглядається як обов'язок уповноваженого суб'єкта застосувати санкції до правопорушника та сприяти тому, щоб останній відчув їхні несприятливі наслідки невідвратно. З наукових позицій загальної теорії права, змістом правозастосування є реалізація норми права (в цьому випадку санкції правової норми). Застосування заходів примусу передбачає певну послідовність дій (стадій), в яких відбувається не тільки прийняття

рішення уповноваженим суб'єктом про застосування заходів примусу, але реалізація цього рішення – фактичне настання та відчуття (перенесення) правопорушником їхніх несприятливих наслідків.

Здійснюючи дослідження відповідальності, науковець К. І. Амірбеков визначає юридичну відповідальність як *«форму застосування до винної особи, яка вчинила правопорушення, заходів публічно-правового примусу»* (курсив наш – авт.), передбачених санкцією порушеної юридичної норми, в суворо визначеному для цього процесуальному порядку» [5, с. 8].

Однак визначення поняття юридичної відповідальності як правового явища (особливо це стосується її конституційно-правового аспекту) повинно охоплювати насамперед його сутнісні ознаки, тому не до кінця зрозуміло, чому, визначаючи юридичну відповідальність у вузькому, ретроспективному її розумінні, К. І. Амірбеков убаचाє її сутність у позитивному виконанні обов'язків, що не пов'язано з правопорушенням, застосуванням заходів примусу, санкціями і т. д., що характеризує лише позитивну відповідальність. Деяко пояснюють ситуацію такі ширші розмірковування цього науковця стосовно того, що *«суть цієї відповідальності полягає в обов'язку індивіда виконувати відповідні політичні, юридичні та моральні вимоги, що пред'являються йому суспільством, колективом, державою»* [5, с. 13]. Таке визначення вже *«дозволяє»* відійти від вузькості розуміння юридичної відповідальності лише як *«форми застосування примусових заходів»*.

Однак проблеми юридичної відповідальності не можна зводити до проблем відповідальності за спричинену шкоду, за порушення охоронюваних законом інтересів: ця відповідальність лише найбільш чітко проявляється в порушенні, але вона реально існує і за вчинення правомірних, дозволених дій.

На думку В. Г. Смірнова, поняття правової відповідальності, як і про поняття відповідальності в загальносоціологічному вимірі, можна розглядати в двох аспектах: а) про відповідальність як обов'язок, установлений законом, учиняти дії, що відповідають природі (конституційного – авт.) ладу, та б) про відповідальність як обов'язок, що виникає внаслідок правопорушення та зводиться до відшкодування шкоди, спричиненого цим посяганням» [6, с. 78].

Донедавна в теорії права за критерієм галузевої належності розрізняли такі види юридичної відповідальності: кримінальна, адміністративна, цивільно-правова, дисциплінарна та матеріальна [7, с. 231–214]. Конституційно-правова відповідальність серед інших видів відповідальності, на думку В. О. Демиденка, уперше виникла не в правових

актах, а в наукових дослідженнях [8, с. 357] і вважається в конституційному праві України пріоритетним видом юридичної відповідальності, розглядається не лише як інститут цієї галузі права, а й як один із найважливіших елементів системи її гарантій. Однак вивчення поняття, ознак, форм реалізації конституційно-правової відповідальності перебувають лише на початковій стадії, що і обумовлює відсутність її закріплення в системі законодавства [9, с. 46].

В українській юридичній науці низка вчених визначають конституційно-правову відповідальність загалом як вид юридичної відповідальності політико-правового характеру, що передбачена нормами конституційного права, характеризується специфічним колом суб'єктів, механізмом реалізації та санкціями й полягає у примусовому відчутті правопорушником негативних наслідків застосування засобів впливу за протиправне діяння (ретроспективний аспект) та у відповідальному відношенні (стані) уповноваженого суб'єкта (позитивний аспект), виступає найважливішою гарантією реалізації і захисту Конституції України та спрямована на охорону конституційно-правових відносин. Іноді ця відповідальність лише перетинається з політичною, зокрема, за: суб'єктно-об'єктним складом, підставами настання, негативними наслідками тощо.

Юридична література містить розмаїття наукових поглядів і думок стосовно особливостей конституційно-правової відповідальності, що спричиняє розбіжності в однаковому розумінні категорійного інструментарію цього правового інституту. На думку Ю. М. Тодики, це призводить до того, що до змісту цього поняття «...нерідко включають юридичну відповідальність в цілому, політичну та моральну відповідальність. При цьому далеко не завжди їх відокремлюють одна від одної» [10, с. 102].

Політична відповідальність передбачає внутрішнє усвідомлення відповідним суб'єктом необхідності виконання поставлених вимог, які очевидно з політичних норм, оскільки це спричиняє зниження (або втрату) довіри прихильників із боку суспільства за їх невиконання чи неналежне виконання. Тобто діяльність держави та уповноважених нею суб'єктів, суб'єктів місцевого самоврядування, політичних партій передбачає та об'єктивно зумовлює їхню політичну відповідальність перед тими соціальними спільнотами, інтереси яких вони представляють і беруть участь у «неприємних» процедурах: імпічмент, відставка, розпуск, визнання неконституційним і скасування акта, розслідуванням, звітуванням перед суспільством тощо.

Це дозволяє нам включити до змісту конституційно-правової відповідальності не тільки норми матеріального права, а й процесуальні

норми. Процесуальними нормами в контексті нашого дослідження слід вважати ті, що спрямовані на встановлення конституційно значущих процедур (вирішення конституційно-правового спору, імпічменту глави держави, відставки уряду, розпуску парламенту, відкликання народного депутата тощо) і є невід'ємною складовою самостійної галузі – конституційного процесуального права.

Водночас у процесі правозастосовної діяльності чіткому визначенню взаємних прав та обов'язків уповноважених суб'єктів і особи, щодо якої застосовуються санкції, сприяє розуміння відповідальності як певного виду правовідносин між ними, що свідчить про недопустимість виведення процесуальних норм за межі відповідальності (що є невід'ємною частиною правовідносин).

Норми конституційного процесуального права часто вважають похідними від матеріальних норм конституційного права, тому можна сприйняти таке ж співвідношення величин конституційно-правової відповідальності щодо конституційно-процесуальної. Справедливо зазначити про фактичну неможливість реалізації норм матеріального права без належного процесуального супроводу, що якраз і враховує сукупність правових, політичних, моральних та інших аспектів.

Зокрема, винятково норми конституційного процесуального права безпосередньо регламентують такі важливі конституційні процедури, як виборчий процес, організація та проведення всеукраїнського референдуму, реалізація конституційних прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, парламентські, президентські, конституційні юрисдикційні процедури, процедури у сфері місцевого самоврядування та інші, що в сукупності і утворюють конституційний процес.

К. В. Басін вважає процесуальну відповідальність за галузевим критерієм традиційним видом юридичної відповідальності поряд із кримінальною, цивільно-правовою, адміністративною, дисциплінарно-правовою, матеріальною та ін. [11].

Професор М. В. Вітрук аргументує, що розмежування рівня публічної влади призводить до виокремлення державного і муніципального права, відтак виокремлює у сфері публічного права конституційну відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності, відтак державно-правову (дисциплінарну, адміністративну, кримінальну), процесуальну та муніципальну [12, с. 161–162, 167].

Вважаємо, що таке виділення процесуальної відповідальності в окремий вид відповідальності у сфері публічного права (практично об'єднуються різні види галузевої процесуальної відповідальності) не до кінця виправдано, оскільки, наприклад, конституційна процесуальна відповідальність містить важливі елементи юридичної,

соціальної, політичної відповідальності (процедура імпічменту глави держави, відставка уряду, визнання неконституційним правового акта тощо) та відрізняється від інших галузевих видів процесуальної відповідальності рівнем захисту та характером охоронюваних правовідносин.

Проблеми конституційно-процесуальної відповідальності виникають із: закріплення на конституційному та законодавчому рівнях відповідних процедур; об'єктивного зародження та існування в українському правовому просторі та в державі конституційного процесуального права як окремої самостійної галузі національного права; наявності в діяннях (бездіяльності) окремих суб'єктів конституційно-процесуальних відносин (учасників конституційних процедур) ознак конституційних правопорушень тощо.

Відтак виділення та впровадження конституційно-процесуальної відповідальності продиктована гострою необхідністю: розроблення якісно нових і вдосконалення діючих механізмів ефективної взаємодії держави і особи та посилення демократичного впливу особи на суспільно-політичне становище в державі; підвищення ефективності конституційно-правових норм; притаманною суто конституційним правовідносинам ознакою – політичним характером їхнього процесу; вдосконалення фахової процесуальної діяльності представників влади – учасників конституційно-правових відносин; відновлення порушених відносин і покарання винних; профілактики конституційних деліктів та усунення причин і умов, які сприяли їх учиненню.

Висновки. Конституційно-процесуальна відповідальність – інститут, що знаходиться в стадії зародження та вимагає подальшого розроблення і вдосконалення. Ця відповідальність, як одна з найважливіших гарантій функціонування конституційного права і процесу, що виконує важливу роль у становленні в Україні правової держави, демократії, громадянського суспільства, повинна загалом стати одним із найважливіших інструментів (засобів) вирішення найважливіших завдань, що стоять перед Україною, – забезпечити фундаментальний принцип відповідальності держави перед особою.

Адже без належного захисту головних демократичних засад, що становлять підвалини конституційного ладу України, виникають також проблеми у реалізації матеріально-правових, політичних, моральних та інших норм, форм і видів відповідальності, часто порушується принцип невідворотності покарання за правопорушення та ін. Правопорушники, які представляють верховну державну владу, часто уникають справедливого покарання та не несуть жодної відповідальності через відсутність у правовому просторі належної правової регламентації

неправомірної поведінки означених учасників конституційних процедур і взагалі відсутність в українському правовому просторі поняття конституційно-процесуальної відповідальності та її ефективних інструментів.

Це в умовах надзвичайної складності сучасної геополітичної ситуації в Україні та неухильності курсу нашої держави щодо наближення її систем до світових демократичних стандартів має стати безпосереднім призначенням конституційно-процесуальної відповідальності.

На часі і розроблення та прийняття закону про конституційну відповідальність, який розмежував би її матеріальний та процесуальний аспекти, деталізував і розвивав відповідні конституційні положення, визначив процесуально-процедурні механізми притягнення винних до відповідальності, закріпив систему профілактики конституційних деліктів та ін.

1. Мелашенко В. Ф. Система конституційного права / В. Ф. Мелашенко // Конституційне право України: підручник / за ред. В. Ф. Погорілка. – 3-тє вид. – К.: Наукова думка, 2002. – С. 22–38.

2. Гришук В. К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини: монографія. – 2-ге вид., переробл. і доповн. / В. К. Гришук. – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. – 768 с.

3. Философский энциклопедический словарь / гл. редакция: Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.

4. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.

5. Амирбеков К. И. Юридическая защита местного самоуправления, ответственность его органов и должностных лиц: автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. юрид. наук / К. И. Амирбеков. – М., 2001. – 22 с.

6. Ефимов М. А. Функции советского уголовного права (Предмет, задачи и способы уголовно-правового регулирования) / М. А. Ефимов, М. И. Ковалев, В. Г. Смирнов. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1965. – 188 с.

7. Оборотов Ю. М. Теорія держави та права. Державний іспит / Ю. М. Оборотов. – Х.: Одіссеї, 2008. – 256 с.

8. Демиденко В. О. Теоретико-правове розуміння конституційно-правової відповідальності / В. О. Демиденко // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2004. – № 6. – С. 354–362.

9. Демиденко В. О. Конституційно-правова відповідальність: позитивний і ретроспективний аспекти / В. О. Демиденко // Формування громадянського суспільства та правової держави в контексті європейської інтеграції: тези доповідей науково-практичної конференції. Частина 1. – К., 2006. – С. 46–49.

10. Тодыка Ю. Н. Конституционное право Украины: отрасль права, наука, учебная дисциплина: учебное пособие / Ю. Н. Тодыка. – Х.: Фолио; Райдер, 1998. – 292 с.

11. Басін К. В. Кримінально-процесуальна відповідальність як різновид процесуальної (теоретико-правові аспекти) / К. В. Басін // Держава і право. Юрид. і політ. науки: зб. наук. пр. – 2003. – Вип. 19. – С. 93–97.

12. Витрук Н. В. Общая теория юридической ответственности: монография / Н. В. Витрук. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Норма, 2009. – 259 с.

Лещух А. Р. Суцностные характеристики конституционно-процесуальной ответственности в Украине: теоретико-правовой аспект

Исследуются вопросы сущности конституционно-процесуальной ответственности в Украине как одного из самых эффективных в демократическом обществе механизмов ответственности субъектов публичной власти – в качестве самостоятельного вида юридической ответственности. В частности, в теоретико-правовом аспекте обобщенно характеризуются ее понятие и элементы – субъекты, основания применения, процедуры и санкции, поскольку именно эта ответственность может стать важной правовой формой реализации одного из главных в правовом государстве конституционного принципа ответственности государства перед человеком.

Обоснована необходимость внедрения конституционно-процесуальной ответственности в украинскую правовую систему. Указывается, что до сих пор комплекс взаимосвязанных проблем ответственности не исследован должным образом, а отдельные аспекты конституционно-правовой ответственности, которые отражены в некоторых научных трудах и юридических актах, недостаточно исследованы, разрознены, поэтому находятся в процессе становления.

Ключевые слова: конституционно-процесуальная ответственность, механизм ответственности, конституционные процедуры.

Leschukch A. R. The Essential Characteristics of Constitutional and Procedural Liability in Ukraine: Theoretical and Legal Aspects

Abstract: Constitutional and procedural responsibility plays a special role in the legal system and among other responsibilities. It is stressed that without the proper protection of the constitutional process some problems arise as to the implementation of the substantive, political and other regulations, types of liability, and it sometimes leads to the violation of the principle of inevitability of punishment. Offenders often avoid responsibility because of the imperfections of various kinds of constitutional and procedural responsibilities and lack of proper legal regulation to ensure lawful behavior of the constitutional process. The article deals with the problem of the essence of constitutional and procedural responsibility in Ukraine as one of the most effective mechanisms in a democratic society of the responsibility of public authorities as a separate type of legal liability. In particular, the theoretical and legal aspect is characterized by its generalized concepts and elements – the subjects, the grounds for application, procedures and sanctions, since this responsibility can be an important legal form of implementation of one of the most important legal constitutional principles of state responsibility before a person. The introduction of such elements into the constitutional process enables to create

a mechanism for effective implementation of the constitutional provisions. In particular, it is confirmed by growing role of the Constitution within the national legal system, the state guarantees for the person concerning the principles of justice, freedom and priority of the rule of law in the field of political and economic relations, enlargement and constitutional law, and numerous violations of human rights and freedoms by authorities to perform state functions in various branches and levels of government (i. e. violations of the legislative process, «knopkodavstvo (button pressing)», absence of a MP without good reason in the session hall during voting, violations of other parliamentary procedures, omission of the president of the state and his escape from the national territory in its difficult period of time, non-enforcement of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine, etc.), for which it is virtually impossible to apply traditional measures of legal liability. Constitutional and procedural responsibility has to become an important legal form of implementation of one of the most important legal constitutional principles of state responsibility before a person.

Key words: *mechanism of liability, constitutional and procedural responsibility, constitutional procedures.*

Стаття надійшла 18 березня 2015 р.

УДК 342.573

О. Б. Онишко

МІСЦЕВІ РЕФЕРЕНДУМИ В УКРАЇНІ

Досліджено правову природу забезпечення права на проведення і участь у місцевих референдумах в Україні, закріпленого в Конституції України. Проаналізовано поняття референдуму та право громадян на виявлення однієї з форм безпосередньої демократії – місцевого референдуму. Запропоновано розробку нового законопроекту «Про місцеві референдуми в Україні» з урахуванням і норм чинного законодавства, і недоліків попереднього законопроекту № 7082 від 03.09.2010 р., який пройшов лише перше читання у парламенті.

Ключові слова: *референдум, безпосередня демократія, місцеве самоврядування, законопроект, територіальна громада, громадська ініціатива, народне голосування.*

Постановка проблеми. Питання щодо визначення реалізації управлінської функції держави в Україні через місцеві референдуми не вирішено. Відсутність правового регулювання та правової регламентації навіть через розроблення нормативно-правових актів місцевого значення, а також неможливість вирішення питань місцевого значення шляхом прямого волевиявлення зумовило необхідність розробки